

Ferge Zsuzsa

Szegénység és bűnözés

- illetve van-e dezintegrációs és decivilizációs veszély

(Bűnügyi Szemle számára)

Könnyelműség volt elfogadnom a Belügyi Szemle főszerkesztőjének felkérését, hogy írjak szegénység és bűnözés kapcsolatáról. Azt hittem, hogy az új tendenciák adatokkal megvilágított elemzése valamit hozzáadhat ahhoz az épülethez, amelyet kriminológus kollegáim és barátaim legalább tizenöt év óta építgetnek. Tévedtem, több értelemben is.

Egyfelől kevés a hozzáférhető, szociológiailag értelmezhető új adat. Ám ha sokkal több municióm lett volna, akkor lettem volna csak igazán bajban. A bűnözési adatok értelmezéséhez messze nem elég a szociológiai-statisztikai jártasság. A kriminológia épp azért lett önálló diszciplína, mert a felszín, a szabad szemmel látható jelenségek mögött óriási rejtett világ mozog¹. Igen, van pontosnak látszó statisztikai adat az elkövetett bűnökről – de csak azokról, amelyek ismertté váltak. A látens bűnözés, az eltitkolt, elbagatellizált, szégyellt, a bűnüldözés által nem követett cselekmények nagyságrendje csak sejthető. Még a szabad szemmel láthatót is másképp érzékelik a sértettek, a médiából informálódók, a hatóságok, vagy épp a semleges nagyközönség (Korinek 1996). Az ismertté vált és a látens bűnözés, illetve az ismertté vált és az összes elkövetők közötti szakadékok társadalmilag korántsem semlegesek. A társadalmilag védtelenebbeknek nagyobb az esélyük, hogy a figyelem rájuk irányul, s kisebb az esélyük, hogy megvédjék magukat, jogaikat. És folytathatnám a laikus számára csapdákat rejtő bizonytalanságok sorolását egészen magának a bűnözésnek az értelmezéséig. Nincs esélyem arra, hogy

¹ Köszönettel tartozom Dr. Erdősi Sándornak (BM Adatfeldolgozó Hivatal), aki nemcsak rendelkezésemre bocsájtott egyébként nehezen állítható adatsorokat, hanem felhívta a figyelmemet

biztonságos szakszerűséggel értelmezem az adatokat. Ha tehát mégis arra kényszerülök, hogy használjam őket, ezt támadhatóságom tudatában teszem, és előre elnézést kérek a szakemberektől.

Másfelől a magyar kriminológusok viszonylag korán hozzáfogtak a szegénység és a bűnözés közötti kapcsolat kutatásához. Munkáik (pl. Gönczöl 1987, 1991, Gönczöl et al, 1996, Tauber 1986, 1988) nagy szociológiai érzékenységgel tárták és tárják fel a bűnözés társadalmi összefüggéseit, azokat a feltételeket, amelyek közvetlen és közvetett módon termelik újra, romló körülmények mellett bővítetten, a bűnözés különböző formáit. Ezekhez a felismerésekhez sem tudnék sokat hozzátenni.

A kriminológusok eddigi eredményei mindazonáltal alkalmas kiindulópontnak tűnnek ahhoz, hogy valamennyire rendszerezni próbáljam a társadalom integráltságára és szétesési, dezintegrálódási tendenciáira vonatkozó gondolataimat (1 pont). A rendszerező áttekintést a jelenségek e rendszerhez illeszkedő mai alakulásának leírása követi (2 pont). A 3. pontban néhány feltételes következtetést vonok le egy engem régóta foglalkoztató kérdéssel kapcsolatban, és pedig azzal, hogy a dezintegrálódás és a deviáns jelenségek befolyásolják-e a 'civilizált' társadalmi együttélést.

1. Társadalmi integráció és dezintegráció

A társadalom egészéről gondolkodók gyakran megkülönböztetik az ún. rendszerintegrációt és a szociális integrációt. A megkülönböztetés eredete köztudottan legalább Durkheimig megy vissza, konkrétabb megfogalmazása azonban Lockwoodnak (1964) és számos őt követő kutatónak köszönhető. Hozzám ma is, mint amikor e témával foglalkozni kezdtem (Ferge 1990) legközelebb az a körülírás áll, amely leginkább Habermashoz köthető. E szerint,

egy sor értelmezési nehézségre magával a bűnözéssel, mint a társadalom 'állapotát' jelző jelenséggel kapcsolatban.

nagyon leegyszerűsítve, a rendszer mint integrált egész símán működik és termeli újra önmagát, ha nem túl sok zavarral működnek bizonyos alapvető intézmények és mechanizmusok. A piac és a kommunikáció ezek legfontosabb elemei, amelyek az alrendszereket egymással is összekapcsolják (Habermas és Luhmann, 1971).

A rendszerként működés azonban kevés ahhoz, hogy emberszabású, élhető legyen a társadalom. Ehhez az is szükséges, hogy az emberek 'egy adott társadalomhoz tartozóként' akarják magukat meg-és felismerni, önazonosságuk része legyen valamilyen – a nagyobb egységhez is kapcsolódó – csoporthoz tartozás. Voltaképp ez jelenti azt, hogy működik a társadalmi integráció, amely az 'életvilág' része. A normatív vagy szociális integráció normák és értékek útján valósul meg, amelyek körül van valamilyen elfogadható mértékű közmegegyezés. Ilyen közös normák nélkül az azonosságtudat gyengül, a szabályok hitelüket veszítik, és végül nem-betartásuk válik 'természetessé'. Ez viszont a társadalmi együttélés feszültségeit élezi (Papp Zsolt beszélgetése Habermassal, Papp 1985).

Teljesen integrált társadalom természetesen nincs. Egyfelől a kölcsönös kapcsolatoknak, az odatartozásnak, az azonosságtudatnak lehetnek súlyos korlátai, ha egy társadalom mélyen és konfliktusokkal terhelt tagolt. Másfelől normaszegések nélkül nincs társadalmi élet, hisz mindig épp ezek figyelmeztetnek a normák fontosságára.

Nehéz mindezek után olyan mértékeket vagy kritériumokat találni, amelyek alapján eldönthetnénk, hogy milyen egy 'jól integrált' társadalom. Mint sok más esetben, itt is könnyebb a pozitívumot úgy közelíteni, hogy az ellenkező irányból indulunk el. Akkor az a kérdés, hogy milyen folyamatok károsítják az integráltságot, jelzik a társadalmi egész sérüléseit. Az alábbi ábra egy lehetséges kísérlet e kritériumok valamilyen rendszerezésére. Az ábrában az elemek nem újak. Csak a sokféle ismert jelenséget próbálom áttekinthetőbbé tenni.

A dezintegrációs jelenségeket-folyamatokat két nagyobb, majd több alcsoportba sorolom. Az első széles kategóriába (az Ábra első fele) azok az elemek kerülnek, amelyek a társadalom makroszintű viszonyait jellemzik, azt, hogy mennyire van összhangban az adott társadalom tagolódása a modern európai civilizáció bizonyos feltételeivel vagy kísérőjelenségeivel, például a hierarchiák gyengülésével, az emberek egyenlő méltóságát és jogait biztosító feltételekkel (de Swaan 1988, Ferge 1997). Ezen a szinten a fizikai és társadalmi életesélyek egyenlőtlenségei, illetve a társadalom szegmentálódása jelentik a központi fogalmakat.

E folyamatokat gyakran olyan intézményes megoldások generálják – például az iskolarendszerben, a nyugdíjrendszerben, vagy az egészségügyben terjedő piaci és kvázipiaci megoldások – amelyek szándékolt célja a színvonalnövelés, a hatékonyságjavítás, alkalmasint (az új kormányzat esetében például) a középosztály erősítése. E szándékolt, sok esetben államilag elindított folyamatoknak azonban vannak mellékhatásaik, amelyeket kvázi-intencionáltként jellemzek. A kvázi-szándékoltság sokféle jelenségre értelmezhető. Itt olyasfajta hatásokról van szó, amelyeket tudatosan (látszólag) senki nem akart, ám amelyek bekövetkezése se nem meglepő, se nem elfogadhatatlan azok számára, akik esetleg tehettek volna valamit e sokakat károsan érintő hatások elkerüléséért. Másként, ahogyan egyszer S.M. Miller fogalmazott, ‘anticipálható, ám anticipálatlan következményekről’, alkalmasint irányított s mégsem tervezett folyamatokról van szó. A makro-szintű hatásoknál megjelenő két oszlop közül az elsőbe maguk az intézményes változások, a másodikba ezek anticipálható-anticipálatlan következményei kerültek.

A második kategóriába (az Ábra jobb oldala) azokat a jelenségeket sorolom, amelyek inkább a személyközi vagy kisközösségi viszonyokat, illetve ezek töréseit írják le. A tartó kötelékek megroppanásáról, a normák szabályozó erejének gyengüléséről, s ezzel a társadalom egészéből való kiszorulásról, vagy a

Castel (1995) által leírt kiilleszkedésről van szó. Noha ezeket a jelenségeket-foyamatokat is mélyen befolyásolják a makroszintű történések, itt elsősorban egyéni viselkedéseken és cselekvéseken van a hangsúly, amelyeknek talán legmarkánsabb tömeges formája épp a bűnözés. Az első kategóriánál kimutatható tényleges vagy kvázi-szándékoltság itt már teljesen elhalványul. A központi akarat e jelenségekre *közvetlenül* kevésbé tud hatni – még ha ez határozott szándéka is.² A mikro-szféra eseményei spontánnak, szinte a társadalmi működés természetes velejárójának tűnnek. Persze, a makro-és mikroszinthez sorolt jelenségek között nincs éles határ, ezt érzékeltetem például azzal, hogy a kiilleszkedést mindkét oldalon megjelentetem. Mégis, mind az összefüggések természete, mind a központi hatalom befolyásolási lehetőségei talán az eddigieknél jobban átláthatók az Ábra segítségével.

Ábra

A társadalmi integráció ellentettjei, a dezintegrálódás jelenségei

Makro szint: Szegregálás, szegmentálás, peremreszorítás (kizárás, kiilleszkedés):		Mikro szint: Egyének közötti és kisközösségeken belüli kohézió-hiány	
<i>Növekvő társadalmi távolságok csoportok között – életesélyek távolodása</i>		<i>Elemi társadalmi részek közti kohézió-hiány; megtartó hálók, együttélést segítő normák gyengülése (kiilleszkedés)</i>	
Inkább "kvázi-intencionált" (esetleg szándékolt) következmények		Inkább "spontán" következmények ("természetes" velejárók)	
Inkább intencionált, tudatosan indukált, vagy legalábbis nem kezelt folyamatok	Inkább "kvázi- intencionált" (látszólag nem szándékolt, de 'fent' jól eltűrt) következmények	Törékeny kapcsolatok	Patológiák (devianciák, anómiák)
Jellemzők - jelenségek és példák			
Egyenlőtlenség növekedés pl. kevésbé korlátozott piaci szabadsággal, redisztribúció csökkentésével;	Szegénység szélesedése vagy/és mélyülése; szegény 'szubkultúra' erősödése (egyben bizonyos deviáns magatartások újratermelési kerete)	Családi kapcsolatok gyengülése; Házassodási hajlandóság csökken; válások száma nő; Kevesebb gyerek	Menekülés és önfeladás sok formája - Identitások gyengülése

² E magatartások közül a központi hatalom *közvetlenül* például a születések számára igyekszik gyakran hatni, hol tiltással és büntetéssel, hol anyagi ösztönzéssel. Azonnali hatások elérhetők. Hosszabb távon általában kiderül, hogy vagy visszaáll egy eredeti állapot, vagy esetleg súlyosan káros mellékhatások jelentkeznek (tiltott abortusz, szigorú tiltás után megugró abortusz, azonnali anyagi könnyebbségért vállalt sokadik gyermek ott, ahol az adott súlyos napi gondok mellett és a távlatok teljes hiánya miatt nem alakulhatott ki a jövőt racionálisan alakító képesség).

Szegmentált munkaerőpiac; Munkanélküliség, tartós formák is; fekete munka (normasértő)	"Érdemtelen szegények" megjelenése; ezzel életek ellehetetlenítése, jövőtől megfosztás	Magányosodás: Egy szülő családok, házasságon kívüli születések száma nő; Egyedül élők (magányosok) száma nő	Önfeladás többé-kevésbé szélsőséges formái: Öngyilkosság Alkohol, dohány, drog; ideg-elmebetegségek szaporodása
Szegmentált egészségügy, nyugdíjrendszer	Kedvezményekből, ellátásokból kimaradók, kiszorulók	Individualizáló verseny	Szabálysértés, bűnözés számos formája, mindennapi erőszak
Szegmentálódó iskolarendszer,	Továbbtanulás nehezedeése, ifjúsági munkanélküliség ill. reménytelenség	Bizonyos szolidaritási kapcsolatok gyengülnek	Normák gyengülése, értékválság
Szegmentálódó lakásrendszer, gettósodás	Lakás elvesztése, hajléktalanság

2. A dezintegrációs jelenségek változása

Gönczöl Katalin egyik újabb munkájában (1996) felteszi azt a kérdést, hogy anómiás-e ma a magyar társadalom. A kérdésre igenlő választ ad. Ezt szűkebben a bűnözés rohamos növekedésével támasztja alá, tágabban pedig Andorka Rudolf diagnózisával, aki az új körülményekhez való gyors alkalmazkodás folyamán kialakuló értékzavarok (vagy épp értékhiány) erősödésére mutatott rá (Andorka 1992). E jelenségek társadalmi háttereként Gönczöl Katalin utal a szegényedésre, a munkanélküliségre általában, a pályakezdő fiatalok munkanélküliségére különösen, a nyílttá váló hajléktalanságra, a továbbtanulási korlátokra, a deviáns viselkedést elfogadhatónak láttató családi mintákra.

Az eddigieket két módon tudom kiegészíteni. Egyrészt most már az utolsó néhány évről is vannak olyan adatok, amelyek alapján korábbi tendenciák pontosabban követhetők. Másrészt a dezintegrációs jelenségeket a fenti ábra nyomán valamilyen rendszerben tudom illusztrálni. Sem egy cikk terjedelme, sem az elérhető adatok nem teszik lehetővé, hogy ‘teljes’ áttekintést adjak. Ám az eddigieknél valamivel mégis részletezőbb lehet a kép.

2.1. Makro-folyamatok

Számos dezintegráló makro-folyamat – az egyenlőtlenségek növekedése vagy a munkaerőpiac szegmentálódása – már a nyolcvanas évek táján elkezdődött. A piacgazdaságra való áttérés azonban, kivált, mert időben egybeesett a neoliberais doktrinák uralkodóvá válásával, s a minimális állam eszméjének térhódításával, nemcsak felerősítette, hanem legitimálta is e jelenségeket. A munkanélküliséget például az államszocializmusban vagy a kapun belüli mesterséges túlfoglalkoztatás, vagy a kmk büntetése rejtették el, mert a jelenség

összeegyeztethetetlen volt a rendszer önképével. Ugyanez igaz a szegénységre, a hajléktalanságra, stb. Ma mindez a piac legitim, 'természetes' velejárója.³

Ami az adatokkal illusztrálást illeti, az objektív tudomány gyönyörű, de társadalmilag érzékeny kérdéseknél hiú remény a pontososságra törekvés. Évek óta vitatkozunk azon (magyarok egymás között is, magyarok a Világbank kutatóival is), hogy hogyan kell meghatározni a szegénységet, s hogy mennyire használhatók azok az egyenlőtlenségmutatók, amelyek a bevallott jövedelmek alapján készülnek (Andorka et al.1997). Azaz nemcsak a bűnözésre vonatkozó adatok értelmezhetők nehezen. A táblákban az elérhető adatok közül azokat igyekeztem bemutatni, amelyek megítélésem szerint viszonylag leghitelesebben közelítik a tényleges helyzetet. A 1. és 2. táblák szerint az ún. relatív szegénység kisebb, az abszolút, létminimum alatti szegénység igen nagy mértékben nőtt. A jövedelmi egyenlőtlenségek (az igen nagy mintával dolgozó) KSH adatok szerint már 1995-ig is radikálisan nőttek. A legmagasabb jövedelmű 10 százalék, azaz egy millió ember egy főre számított jövedelme *közel nyolcszor annyi volt*, mint a legalacsonyabb jövedelmű 1 millióé. Ezen adatok becslésszerű továbbvezetése alapján ma már a kilencszeres különbség sem kizárt. Ezek a szorzók (már a hétszeres is) magasabbak, mint a legtöbb nyugat-európai országban. A 2. tábla külön kiemeli a legsebezhetőbb csoportokat – a kisgyermekeseket, a munkanélkülieket, a cigányokat, stb. E csoportok részben átfedik egymást, hisz a Roma férfiak mintegy 70 százaléka munkanélküli is, s relatíve sok köztük a kisgyermekes, de távolról sem csak cigánykérdésről van szó. (A Romák többsége munkanélküli, de a munkanélküliek többsége nem Roma.) A gyermekek romló helyzetéről, veszélyeztetettségéről a 6. tábla is tartalmaz kiegészítő adatokat.

A szegénység kiterjedése talán már nem, vagy a korábbinál lassabban nő. Minthogy azonban az egyenlőtlenségek tovább emelkednek, a segélyek és

³ A nyílt szegénység, munkanélküliség, hajléktalanság bizonyos mértékig árt a mindenkor uralkodó erőknél, de egyiknél sem tagadható valamennyi kvázi-intencionáltság. Vannak ugyanis a hatalom

szegény-ellátások reálértéke pedig többnyire csökken, *a szegénység mélyül*. Ezt mutatja a lakással kapcsolatos tartozások további halmozódása, az ingyenkonyhák iránti növekvő szükséglet, a kilakoltatási veszélyek és a hajléktalanság növekedése, vagy az, hogy a gyerekek alultápláltsága immár éhezéssé válik. Erről az újságírói tudósításokon kívül egy hitelesnek látszó adat létezik. Egy 1995. évi (az UNICEF megbízásából végzett) vizsgálat szerint a kérdezett gyerekek 50-65 százaléka nem evett három egymást követő napon zöldségfélét vagy tejterméket. A gyerekek 15%-ánál az energia és tápanyagfogyasztás az ajánlott szint 70%-a alatt volt, azaz alultápláltak.. Az 1997-ben megismételt kutatás még csak részben feldolgozott eredményei szerint az alultápláltság teljes aránya nem nőtt, de az éhezés súlyossága igen: megjelent egy gyerekcsoport, amelynek tápanyagfogyasztása a szükséges szint 50%-a alatt van, azaz már veszélyesen egészségkárosító, éhezést jelent.

A szegénység növekedésének közvetlen okai a GDP zuhanása és csak lassan meginduló növekedése, ezzel a jövedelmek, bérek, nyugdíjak csökkenése, a munkanélküliség növekedése⁴, illetve az aktivitási arány romlása, és olykor önálló tényezőként is az infláció (3. tábla). Ez utóbbi azt jelenti, hogy azok az árak emelkedtek az átlagnál sokkal gyorsabban, a szegények vagy betegek jövedelmével teljesen aránytalanul, amelyek kikerülhetetlenek és – a ruházkodástól vagy akár élelmezéstől eltérően - szinte összenyomhatatlanok. A 3. táblában bemutatott átlagos árindex 1989 és 1997 között közel hatszorosra, a háztartási energiaárak 12-szeresre, a gyógyszerárak ugyanezen idő alatt közel 15-szörösre nőttek.

számára hasznos látens funkcióik, például a szegényedéstől való félelem, mint ösztönző; a munkaképesek megosztása; valóságos társadalmi problémák előítélet-szintre áttolása, stb.

⁴ A munkanélküliségre vonatkozó ismert, 10 % körüli, 400 ezer embert érintő arány helyett az aktivitási rátát mutatom be. A családok jövedelmi helyzetét nem csak a nyílt munkanélküliség rontotta, hanem a közel másfél millió munkahely megszűnése. Az így érintettek korai vagy rokkant nyugdíja, fekete gazdaságban végzett munkája, vagy háztartásbelivé válása a család jövedelmét és biztonságát egyaránt csökkentették.

A szegénységből kikeveredés vagy kiverekedés mind nehezebb. A tartalékok elfogytak, az energiák csökkennek. Ha van is a tanulatlanoknak való munka, akár közmunka formájában is, ez olyan rosszul fizetett, hogy semmi reményt nem ad a szegénységből kikerülésre. Eötvös József jó 150 éve értette már, hogy miről van szó: ‘Én embert természetesen szorgalmatosít nem ösmerek, s habár a méh vagy a hangya ösztön által szorgalmatosak, azt tartom, hogy az ember, mint nemesebb állat, csak okok által bírathatik arra, mit tennie kellemetlen: ha ezek, azaz a *szükség* s *remény*, megszűnnek, vesztegleni fog’ (Eötvös:161). Ám ha Eötvös mindezt értette is, a mai politikusok és a közvélemény egy része nem így vélekednek.

Amíg a munkanélküliség alacsony és inkább átmeneti volt, addig fel lehetett úgy fogni a segélyre szoruló helyzetét, hogy vagy korábbi befizetései ellenében kap pénzt a munkanélküliségi biztosítástól, vagy ‘ingyen’ segélyt kap ugyan, de ezt majd ‘visszaszolgálja’, ha újra dolgozik. Minél tartósabb azonban a munkanélküliség, minél többen vannak a szegények, s minél reménytelenebb, hogy talpra álljanak, annál kevésbé tartható a régi fikció, hogy valamilyen reciprocitás azért fennáll. Az adók és kapók közötti viszony teljesen egyoldalúvá válik, kivált, ha mindez a mindenkit átfogó jóléti rendszerek lebontásával jár, azaz a közös felelősség a ‘rászorulókat megsegítésére’ szorítkozik. Így a tehetősebbek (adófizetők vagy jótékony adományozók) csak adnak, a tartósan nincstelen régi és új szegények csak kapnak. Az adás, a szegények léthez való jogának elismerése ekkor már kizárólag erkölcsi kötelezettségre épül. *Ha azonban a nincstelenek túl sokan vannak, olyan terhet rónak a tehetősebbekre, amely hosszú távon fenntarthatatlanná teszi a pusztán erkölcsi kötelezettséget.* A következmények már elég jól kirajzolódnak. Az egyik következmény az erkölcsileg is igazoltnak érzett adócsalás⁵. A másik, sokkal nyíltabb következmény az, hogy a hatóságok és adakozók elkezdnek szelektálni a segélyre szorulókat között. A fogyatékosok és ‘igazán munkaképtelenek’ még

⁵ Ez magában foglalja a társadalombiztosítási járulékokkal kapcsolatos csalásokat is.

számíthatnak száanalomra, a munkaképesek, vagy annak látszók azonban egyre kevésbé. Az eddigieknél erősebben visszatért – másutt is, nálunk is – az 'érdemtelen szegények' jó másfél ezer éves kategóriája. Aki érdemtelen, mert nem dolgozik, sőt alkalmasint még a rákényszerített közmunkát sem fogadja el, az a létet sem érdemli meg. Minthogy ismert okokból a cigányság tényleges számarányán felül van képviselve e csoportban, az érdemtelen szegényekkel szembeni elutasítás és ellenézés könnyen átvált cigánygyűlöletre, ennek minden következményével.

A rendszerváltás megrázkódtatásain lassan túl vagyunk. Igaz, az új rendszert a réginél rosszabbnak tartók száma legalábbis 1997-ig még nőtt, akkor 59% volt – s 18% tartotta az új rendszert jobbnak. De a pesszimizmus lassan csökken, legalábbis a jövedelmi helyzetet illetően. 1997-ben ugyan még a többség az utolsó időben is romlást érzékelt, de ez az arány már kevesebb volt, mint az előző néhány évben. Ami a jövőt illeti, itt is túl sokan, 40 % fölött vannak (az idősek nélkül, akik sokkal pesszimistábbak) azok, akik további romlást várnak – de ez az arány is csökkenő (4a és 4b. tábla). Ez a még mindig súlyos pesszimizmus az eddigi és várható intézményi változások fényében nem lászik alaptalannak.

Az állam a jóléti kiadásokat már 1996-ig radikálisan, reálértékben 25%-kal csökkentette 1989-hez képest (5. tábla). Minden ellátás reálértéke csökkent, legjobban a gyermekeseké, továbbá a *segélyeké*. A segélyekre költött teljes összeg névértékben hatszorosra emelkedése és a segélyek reálértékének csökkenése között nincs ellentmondás: a segélyezetttek száma nőtt sokszorosra (Szociálpolitikai...1998).

Az új kormányzat szociálpolitikája még homályos. A családi ellátások alanyi jogának visszaállítása - amelyet maradéktalanul helyeslek - a szegényeken nem segít. Köztük új jogosult nemigen van, mert eddig is csak a legmagasab jövedelműnek látszó 6-7% maradt ki a körből. Az ellátások reálértéke viszont tovább csökken még 1999-ben is, a tíz évvel ezelőtti mintegy harmadára

(Baranyai 1998). Ugyanakkor e lépések nem mutatnak egyértelműen az egységes állampolgári jogosultságok, az univerzalizmus irányába. Az adókedvezményből a legrosszabb helyzetű 2-300 ezer család valószínűleg ki fog maradni. Ám épp ebben a körben a 6 éves kortól iskolalátogatási támogatássá alakuló családi pótlék újabb diszkrimináció veszélyét hordozza, mert magatartás-tesztel korlátozza az univerzalizmust. A szociális jogok erősítése sem egyértelmű, A nyugdíjtörvény gyors változtatása már kitett kérdőjeleket. Jelenleg az 1998-ban átalakított rendszeres nevelési segély, a gyermekvédelmi támogatás került támadások keresztüzébe. Ezt már 1997-ben 600 ezer gyerek után fizették, igen alacsony évi összeggel (6. tábla). A támogatás havi összegét a gyermekvédelmi törvény a nyugdíjminimum 20%-ára emelte, ami 1999-ben 2700 Ft, azaz több, mint az adókedvezmény. Ugyanakkor a jogszabály csökkentette a helyi mérlegelési jogkört, az új támogatást erősebb jogra építette, csak jövedelemigazoláshoz kapcsolta. Minthogy ezek a gyerekek gyakorta az 'érdemtelenek' családjában élnek, az érdemtelenység bélyege rájuk is átsugárzik. Az önkormányzatok a lakosság e segélyre nem jogosult csoportjainak ellenérzéseit magukévá teszik, s már most erős nyomást gyakorolnak a minisztériumra annak érdekében, hogy a törvény szigorítsa meg ennek a segélyezésnek a feltételeit. Úgy tűnik, hogy a kormányzat hajlik e követelés teljesítésére.

A jövő még ködösebb. A társadalombiztosítási járulék 4 év alatt felére csökkentését vagy az egészségügyben, vagy a nyugdíjnál ellentételezni kell – kivéve, ha a kiesést adóból pótolnák. Ennek azonban kevés az esélye. A kormányzat az adók további csökkentését is kilátásba helyezte – sőt, a központosított redisztribúciót végképp megtorpedózó egységes adókulcs gondolata is szerepel az elképzelések között. Mindez radikális további állami visszavonulást sejtet. Ennek legfőbb új terepe minden jelzés szerint az egészségügy lesz, s kisebb mértékben a nyugdíj. Ha e tervek megvalósulnak, szinte bizonyosan kettészakad az egészségügy egy kötelező, minimális szintű

rendszerre, amelyet az alsó 30-70 százalék fog igénybevenni, és egy, a többieket pénzük arányában differenciáltan, de jobban ellátó rendszerre.

Az iskolák államilag tervezett jövőjéről keveset lehet tudni. Várható egy – részben fizető – elitrendszer megerősödése. Ám hogy a kisebb települések rosszabb helyzetű tömegeivel mi lesz – lesz-e valamilyen népi kollégium-szerű képződmény, megoldódik-e az ellehetetlenülő szakmunkás-képzés, mégis bekötik-e a kistelepüléseket az átkeresztelt Sulinet-be – erről semmilyen információ nincs. Az tudható, hogy a rosszul indulók esélyei rosszak maradtak (7. tábla). A jövőt különösen veszélyezteti az, hogy a 17 éveseknek 30 %-a, a 18 éveseknek több, mint fele már kimarad a rendszeres képzésekből. Ez az arány aztán rohamosan nő, s csak a fiatalok töredéke tanul valamit. Ezek az arányok sokkal rosszabbak, mint az OECD országok átlaga (8. tábla).

Mindezt röviden összefoglalva annyi biztosan állítható, hogy azok a makro-folyamatok, amelyek a társadalom együvé tartozását veszélyeztetik, hosszabb ideje működnek, ám a rendszerváltás után az adott ideológiák és politikák nyomán felgyorsultak és legitimálódtak. A kormányzat távlati társadalmi elgondolásai nem világosak. Mégis, az eddigi jelek szerint inkább erősíteni, mint gyengíteni fogják a szegénység reménytelenül stagnáló vagy épp romló helyzetét.

2.2. Jelenségek a mikro-szinten

2.2.1 Önfeladás, önpusztítás, lelki bajok

A mikro-szinten zajló folyamatok nem egyértelműek – távolról sem mutat minden adat és információ a kohézió bomlására, illetve a normától eltérőnek tekintett viselkedések szaporodására.

Ami a megtartó kapcsolatokat illeti, elkezdődött az, amit 1990-ben még csak reméltünk, a civil világ megszerveződése. Az 50 ezer fölé szaporodott civil

szervezetek és alapítványok ugyan sokszor csak formális közösségek, de olykor már valóban támaszt jelentenek. Ez talán a súlyos betegségben szenvedőknél a leggyakoribb. Társadalmi eredetű bajoknál – a leginkább kiszolgáltatottaknál, hajléktalanoknál, munkanélkülieknél, de a munkás-szakszervezeteknél vagy a cigány érdekképviseleteknél is – túl sok erő bomlasztja a szolidaritást és gyengíti az identitás-tudatot.

A családok átalakulása folytatódik. 1996-ban a 3,9 millió háztartásból 1,5 millió, azaz 40 %-nál kevesebb volt a tipikusnak tekintett 2 szülőből és 1 vagy több gyermekből álló család, további közel 1 millió a házaspár gyermek nélkül. E 2,5 millióból közel 200 ezer élettársi kapcsolat. A háztartások igen számottevő kisebbsége – 40%-a – tehát, ha úgy tetszik, atipikus. Ha ilyen sokan vannak, akkor sokkal inkább a normák és életmód változásáról, mint devianciáról vagy anómiáról érdemes beszélni. Az eredmény azonban mégis az, hogy a családi megtartó kapcsolatok szűkülnek és törékenyebbek (9. tábla). Csökken a házasságok száma, s elég magas szinten stabilizálódott a válások aránya. Egyre kevesebb gyerek születik, de közülük egyre több nem házastársi kapcsolatból. Ennek ezer magyarázata van, amelyek közül itt csak azt emelném ki, hogy valószínűleg a család, mint jövőbeni támasz, mint a folytonosság alapja nem tűnik fontosnak. A demográfiai változásoknál inkább utal kohéziós törekedésre a 10. tábla, amely az elmagányosodás valószínű növekedésére utal.

Már 1990-ben felvetődött annak a valószínűsége, hogy a 'diktatúra rendőrállama roppant hatékonyan működött abból a szempontból, hogy a jogilag büntethető devianciákat elfojtsa...Arra azonban egy rendőrállam sem képes, hogy magát az anómiát szüntesse meg. Ez tehát a fizikai és pszichikai betegségek tömegében, a halálozás növekedésében, és az ugyancsak nem büntethető önpusztításban jelenik meg'. Azaz erős diktatúra mellett 'a romboló erőket az egyén elsősorban nem mások, hanem önmaga ellen fordította' (Ferge 1990:7-8). A rendszerváltás után néhány évvel valóban lassan csökkenni látszanak az önpusztító tendenciák. A

statisztikák persze torzíthatnak (például biztosítási megfontolások miatt érdek lehet kisebb balesetek eltitkolása, egyes betegségek vagy öngyilkosságok álcázása, a nyilvántartások is romolhatnak). Mégis, hosszú idő után lassan emelkedni kezdett a születéskor várható élettartam, csökkenést mutat az öngyilkosságok, halálos balesetek száma, sőt, mintha az alkohol is kissé visszahúzódna a kilencvenes évek közepén elért csúcstól (11. tábla). A TÁRKI panelvizsgálatában rendszeresen vizsgált lelki panaszok és szorongások alakulása valamennyire alátámasztja ezt az értelmezést. A rendszerváltás első éveiben valószínűleg erősen romlott e tekintetben a helyzet, 1993 és 1997 között azonban már lassan enyhülnek a feszültségek, kicsit kevésbé letörtek, idegesek, zavartak az emberek (12. tábla). Talán kezdenek eligazodni az új korban. A tendencia azonban nem egyértelmű: egy menekülési forma szignifikánsan erősödik, éspedig az ideg-elmebetegségek száma (ugyancsak 11. tábla).

Az alkalmazkodás, hely-találás ugyanis távolról sem megy mindenkinek egyformán könnyen. A 13. tábla szerint szélsőségesen különbözik a szorongások vagy ideges tünetek gyakorisága a rosszabb és jobb helyzetűek között. A korábbi évekkel összehasonlítva az is tudható, hogy a távolságok nőnek: sokkal kevésbé javult a rossz helyzetűek lelki nyugalma, mint a többieké. Ezért például feltételezem – noha egyetlen adatom sincs most erről – hogy az ideg-elmebetegségek új áldozatainak inkább a rosszabb helyzetűek, a munkájukat elvesztők közül kerülnek ki. Azt a feltevést, hogy a befelé és kifelé irányuló agresszió valamennyire átválthatók egymásra, talán a nők és férfiak esetével lehet valamennyire alátámasztani. Míg a bűnözés látványos növekedése (amelyre még visszatérek) elsősorban a férfi-bűnözésből adódik, addig az ideg-elmebetegek körében a nők száma nő gyorsabban, sőt, az összességében csökkenő nyilvántartott alkoholistákon belül szinte csak a férfiak száma lett kevesebb.

2.2.2. A bűnözés és néhány társadalmi összefüggése

Ha az önpusztítás különféle formái talán kevésbé rombolnak, mint korábban, ezt sajnos sokszorosan ellentételezik a szaporodó szabálysértések és a növekvő bűnözés. Az önpusztítás és menekülés jogilag nem szankcionált formái ha csökkennek, az ezres, legföljebb tízezres nagyságrendű javulás. A bűnözés és szabálysértés növekedése százezres nagyságrenddel mérendő. 1990 és 1997 között 170 ezerről 270 ezerre emelkedett a pénzbírsággal járó szabálysértések száma (főleg közlekedési ügyek), és 340 ezerről 510 ezer fölé az ismertté vált bűncselekmények száma. És mindezek nem tartalmazzák (a latencián túl) a határeseteket - a kis csalásokat, a lógást a villamoson, a téves pénzvisszaadást, a kis ügyeskedésüket – sem pedig az erőszakosabb, durvább magatartásokat.

A változások mögött a normák kötelező erejének tudatos megkérdőjelezése is meghúzódik. Sajnos, kevés erről az információ, és az sem mutat elég hosszú folyamatot. Ám így is elgondolkodtató, hogy a túlnyomó többség teljesen vagy részben igaznak tartja, hogy 'Aki vinni akarja valamire, rákényszerül, hogy egyes szabályokat áthágjon' - és e többség még 1993 és 1997 között is nőtt (14. tábla). Ebben a válaszban, amelyet a középrétegek tesznek leginkább magukévá, legalább annyi biztosan kifejeződik, hogy a szabályok rosszak. (Ha jók lennének, nem kellene őket értelmes célokért áthágni.) Ebből talán túlzás arra következtetni, hogy a többség indokoltnak és elfogadhatónak tart általában normaszegéseket, de nem kizárt.

A növekvő bűnözés oka természetesen nem a normaszegés tolerálása – de mindkét jelenségben a közösséget összetartó normák nagyon jelentős gyengülése fejeződik ki. A bűnözés robbanás-szerű növekedése (amely majdnem minden rendszerváltó országban markáns, UNICEF 1998) ismert, itt csak néhány összefoglaló adatot közlök (15. tábla). Az adatok messzemenően alátámasztják azt, hogy mennyire furcsán tükröződik a valóság a közvéleményben (Korinek 1996). A *csak* személy elleni bűncselekmények az összbűnözésnél kevésbé nőttek, s ezen belül az emberölések száma 1987 óta kb. évi 300 körül *stagnál*. (A 'csak' azért fontos, mert a bűncselekmények túlnyomó többsége személyeket is

sért.) Összhangban azzal, amire Gönczöl már 1994-es adatok alapján felhívta a figyelmet, erősen nőtt a gazdasági, vagyon elleni bűnözés. Ennek 1990-ben még közel 90%-a volt lopás, a leginkább szükséglet szülte bűnözés. Azóta a lopások száma kevésbé nőtt, mint az összes gazdasági bűncselekményé, mert a korábbinál jóval nagyobb lett a tere a ‘fehérgalléros nyereszkes bűnözésnek’, első rendben a csalásoknak (Gönczöl 1996). A legnagyobb karriert minden bűntípus közül a közrend elleni bűncselekmények futották be, ahová a garázdaság fegyverrel visszaélés és hasonló, általában agresszív cselekmények tartoznak. Ez akkor is föltűnő, ha a cselekményszám *több, mint ötszörös növekedése* mögött olyasmi is meghúzódik, hogy a hatóságok jobban figyelnek e cselekményekre, vagy kibővítették a definíciót⁶. Mellesleg a rongálás vagy vandalizmus, a ‘mindennapi erőszak’ egy másik jelzése, a vagyon elleni cselekmények között szerepel, s ugyancsak az átlagosnál gyorsabban emelkedett.

Sajnos, nincs elég adatom arról, hogy az egyes cselekmények milyen szociológiai változókkal függnek össze. A nyilvános statisztikai adatokból annyi tudható, hogy az ismertté vált bűnelkövetők között a legdinamikusabban nem a gyerekek és serdülők, hanem a fiatal felnőttek, a 18-24 év közöttiek, száma nőtt (16. Tábla). A 17. Tábla némileg meglepően, vagy legalábbis a közvélekedéstől biztosan eltérően azt mutatja, hogy az elítéltek között nem a legkevésbé iskolázottak, *hanem a középfokú végzettségűek száma nőtt*. Ami a bűnözők, illetve elítéltek össznépeséghez viszonyított arányát illeti, itt nehéz egyértelmű választ adni, mert a bűnözési aktivitás a legfiatalabbaknál és a legidősebbeknél az átlagosnál alacsonyabb. Egyértelműen csak annyi állítható, hogy a felsőfokú végzettségűek messze alulreprezentáltak az elítéltek – és nagy valószínűséggel a bűnözők – között is. Egyébként azonban az *összbűnözésnél* nem túl jelentős az

⁶ Sajnos, nem találtam eddig olyan tanulmányt, s ez szakértelem-hiányommal is összefügg, amely ezt a rendkívül jelentőssé váló bűn-kategóriát külön elemezné. A bűncselekményeket nyilvántartó csoportosításban e cselekmények súlya 4% volt 1990-ben, 1997-ben pedig 13%, s ez lett a második legnagyobb csoport. A statisztika nem eléggé követte a valóságot: nincs olyan cselekmény alcsoport,

alacsony végzettségűek túlképviselése. Egyes cselekményeknél már jelentősebbek, és a közvélekedéssel összhangban vannak az arányok a vagyon elleni cselekményeknél (a lopás ‘lent’, a csalás ‘fent’ a jellemzőbb). Bizonyos garázda, közepesen agresszív cselekmények, amelyeket a ‘türelmetlen’ konfliktusoldás jelzéseinek tartok, azonban nem a legelesettebbeknél a leggyakoribbak. Megintcsak Gönczöl megfigyelését felhasználva azt sejttem, hogy a szükséglet szülte bűnözés elsősorban az abszolút szegénységgel, a türelmetlen agresszió a relatív deprivációval lehet összefüggésben. S ez utóbbi cselekmények nagyon gyors növekedését épp annak lehet talán betudni, hogy a közepesen iskolázott fiatal felnőttek egyre nagyobb csábításokkal találkoznak, de egyre kevesebb reményük van arra, hogy legális módon hozzájussanak a reklámokban testközelbe hozott álomautókhöz vagy álomlakásokhoz.

A ‘kereszt-összefüggések’ ismerete hiányában egy kísérletet tettem a bűnözés szélesebb társadalmi környezetére hatásának vizsgálatára. Az egyes megyékre rendelkezésre álltak jövedelmi, kereseti, aktivitási arányok is, és össz-bűnözési adatok is. A 18. tábla ezek között a területi sorok közötti korrelációs együtthatókat mutatja be. A korreláció *nem jelez okságot, csak összefüggést*. Az eredmények így is elgondolkoztatóak. Úgy tűnik, hogy az ismertté vált bűnözők száma nagyon szoros kapcsolatot mutat országosan is, csak a vidéken is a munkanélküliség, illetve aktivitás különböző mutatóival. A bűnök elkövetése azonban más képet mutat, hiszen a bűnözők mozognak. Így azután a legtöbb vétséget *nem a legszegényebb vidékeken követik el, hanem ott, ahol a legnagyobbak a kihívások*. Ezért lehetséges, hogy az elkövetők ‘sűrűségénél’ negatív, de a bűn-sűrűségnél *pozitív a kapcsolat a jövedelmi-kereseti adatokkal*. Ez az eltérés magyarázhatja, hogy a bűnözés e két mutatója között egészen gyenge a területi összefüggés, amint azt az utolsó sor adatai mutatják.

amelyből kiderülne, hogy melyek a leggyakoribb közrend elleni cselekmények. A hagyományosabb cselekményeknél a részletek eligazítanak.

2.2.3. A bűnözés és a társadalmi feltételek változásának összefüggése

Ugyancsak a kereszt-összefüggések ismeretének hiányában vettem egybe a bűnözésre vonatkozó idősorokat és egy sor olyan mutató idősorait, amelyek a bűnözés társadalmi keretét adják, azaz amelyek a szegényedést, a munkanélküliséget, az ország romló helyzetét fejezik ki. Az utolsó, 19. tábla az így kapott korrelációs együtthatókat mutatja be.

Az idősoroknál nincsenek olyan meglepetések, mint a területi adatoknál – például minden előjel a ‘józan ész’ szerint alakul: az anyagi körülmények romlásával minden bűnözési mutató nő. Annyi azért ebben a metszetben is igaz, hogy az ismertté vált bűnelkövetők száma jóval kevésbé szoros összefüggést mutat az életkörülmények változásának bármelyik mutatójával, mint a cselekményeké. A tettes-szám a legszorosabb a kapcsolatot a GDP-vel mutatja, azaz az általános gazdasági feltételekkel, s ez a kapcsolat erősebb, mint bármelyik bűncselekmény és a GDP között. Ebből a megfigyelésből azért nem mernék messzemenő következtetést levonni. Ezen túlmenően *minden bűncselekménytípus minden környezeti tényezővel* nagyon magas szignifikancia-szinten *összefügg*. A keresetsökkenés szorosabban tapad a közrend elleni tettekhez, mint más cselekményekhez, a csökkenő aktivitási rátát és fogyó reáljövedelmet pedig, várakozással ellentétben, kevésbé szorosan követi a vagyon ellen elkövetett cselekmények növekedése, mint a másik két tett-típusé.

3. Feltételes következtetések

A vizsgált kérdést nagyon kiszélesítettem. Bűnözés és szegénység összefüggése helyett azt a problémát állítottam középpontba, hogy az élet minőségét meghatározó egyes tényezők változása milyen kapcsolatot mutat a társadalom széles értelemben vett anómiás állapotával, integráltságával illetve dezintegrálódásával. Válaszaim nem lehetnek egyértelműek. A továbbiak

legfőbb fél-igazolt hipotéziseknek tekinthetők – azaz kicsit többek nyitott kérdésnél, kevesebbek igazolt állításnál.

3.1. A makro-struktúrák változása.

A társadalom együvé tartozása, integráltsága a makro-folyamatok hatására a rendszerváltás óta tovább gyengült. Nőtték a társadalmi távolságok, megjelentek a civilizált társadalom normáival ellentétes jelenségek, a tartós munkanélküliség, a hajléktalanság. Gyengülnek azok a kollektív struktúrák, amelyek – mint a mindenkit átfogó társadalombiztosítás, a munkához kapcsolódó jogok - a társadalmilag gyengébbeknek is méltóságot és biztonságot nyújtottak (Castel 1998). A kiszorulóknak számukra egyelőre csökkennek a felemelkedés esélyei, azaz jövőjük, és gyermekeik jövője, bizonytalan, kiszámíthatatlanná vált. Mindez rontja a 'társadalom minőségét' (Beck 1997). Ezek a dezintegrálódási folyamatok további problémákat generálnak.

3.2. A szabadság hozadéka

A rendszerváltás igazi nyeresége a szabadság, és ennek vannak anómia-csökkentő hozadékai. Bármennyire felpuhult ugyanis az előző diktatúra, a személyes szabadságokat mindenképpen korlátozta, a spontán társadalmi mozgásokat lefojtotta. Az új szabadságoknak tudom be azt, hogy a politikai kontroll, a lefojtottság és az ebből fakadó szorongások és feszültségek gyakorlatilag megszűntek, s ez befolyásolja az egyének viselkedését. Úgy tűnik, mintha az egyénben felhalmozódó feszültségek ma a korábbinál kevésbé vezetnének önromboláshoz vagy önpusztításhoz. Jó esetben feltehető lett volna, hogy a diktatúra okozta elfojtások és feszültségek úgy olvadnak el a szabadság hatására, hogy egészében csökken az anómia szintje. Tudjuk, hogy nem ez történt.

3.3. Új vagy növekvő anómiák

A rendszerváltással járó megrázkódtatások az anómia szintjét úgy növelték, hogy az a korábbinál rosszabb helyzetet teremtett. Az abszolút szegénység és relatív

megfosztottság egyaránt nőttek. Erősödött az embereket egymással szembefordító verseny a szűkös forrásokért, vagy előnyök megtartásáért. Nemcsak arról van szó, hogy a vesztesek száma jóval nagyobb, mint a nyerteseké, hanem arról is, hogy mindkét helyzetet mély társadalmi igazságtalanságként élik meg a vesztesek (vagy a nem-nyertesek).⁷ Ezek mindig olyan feszültségforrások, amelyek potenciálisan normasértések felé hajtanak. Hatásukat erősíti egyfelől az ország belső értékválsága, másrészt az, hogy a globalizálódó piacgazdaság gigantikus versenyében az erkölcsi értékeknek egyre kevesebb hely jut. Mindez sokféle anómiát erősített föl.

(Létfenntartó normasértések) A szegényedés, létbizonytalanság hatására nőtt a megélhetési bűnözés, és – valószínűleg ennél nagyobb mértékben – azok a jelenségek, amelyek az ilyen vétségek ‘környezetét’ bővítik. Azaz egyfelől terjedhetnek fél-kriminális vagy pre-kriminális viselkedések (például a segélyezési szabályok *szükségyszerű*⁸ kijátszása, vagy az adóssághalmozás), másrészt több százezer gyermek jelenét és jövőjét veszélyezteti elsősorban a szegénység, másodsorban a szétzilálódó család.

(Együttélést károsító normasértések) A relatív depriváció, a normagyengülés különös erővel hajtja fel a társadalmi együttélés békéjét veszélyeztető öncélúan romboló, vagy intoleranciából, előítéletekből táplálkozó magatartásokat általában, az ilyen jellegű bűnözést különösen. Az ilyen cselekményeket nem annyira a szűkölködés, mint a gyűlölködés, szebben szólva a ‘ressentiment’ mozgatja. Talán nem is annyira az anyagi nyereségre, mint a rend megsértésére

⁷ Egyes szociológusok ezt az érzést ‘proletár irigységként’ jellemzik. Én azt hiszem, hogy két másik okról van szó. Az egyik az, hogy az új tulajdonosi osztály az *ex lex* állapotokat kihasználva polgárinak tekinthető erények és érdemek nélkül, azaz civilizációs mércével mérve valóban igazságtalanul jutott óriási értékekhez. Másrészt Magyarországon, miként egész Európában, sokkal kevésbé érvényesül az amerikai álommal összefüggő individualista ideológia. Az amerikai uralkodó ideológiai sokáig sikeresen fogadtatta el azt a nézetet a vesztesekkel is, hogy mindenki a maga szerencséjének kövője – a sikertelenség önhiba. Az európai kultúrában mély történelmi gyökerei vannak annak, hogy az egyéni és a közösségi felelősségeket összekapcsolják, illetve megosszák.

⁸ Fontos lenne megérteni, hogy a segélyezési szabályok megsértésére rákényszerül a szegény, ha van némi életosztöne. Egyetlen példa: a jövedelem pótló támogatás a létminimum fele alatt van. Ennek ellenére ha a munkanélküli bevallja, hogy munkát végez, ezt az összeget a támogatásból levonják.

törnek, melynek létjogosultságát tagadják. A cselekmények tényleges súlyuknál sokkal nagyobb szorongást keltenek, mert nem várt irányból, nem várt céllal történnek. Az elkövetők nem a legelesettebbek, hanem a félúton megrekedők vagy lecsúszók. A jelenség nem elsősorban a szegényedéssel, hanem közvetlenül a társadalmi dezintegrálódással, illetve a jövőtlenséggel van összefüggésben.

3.4. Van-e felelős?

Nagy társadalmi folyamatokért vagy az emberi ‘természetért’ senki nem tehető személyesen felelőssé. Ha azonban a ‘kvázi-intencionalitás’ fogalmának van valamelyes értelme, akkor mégis csak vannak megfogható hatóerők azon társadalmi megroppanások mögött, amelyek az egész világon erősödnek, s amelyek a mi régióinkban talán a széles körben tapasztaltnál gyorsabban hatnak, illetve – mert volt lerombolni való – rombolnak.

Nem sötét hatalmak összeesküvéséről van szó. Sokkal inkább arról, hogy a piac funkcióinak és működési feltételeinek – oly fontos és kívánatos – visszaállítása nem csak piacgazdaságot, hanem ‘piaci társadalmat’ (Currie 1991) eredményezett. A piac ebbe az irányba mozdult el ott is, ahol a piac, az állam, és a civil társadalom korábban hasznosan korlátozták egymást. Az elmozdulást a globalizálódás erősítette, a globális verseny elkerülhetetlennek állította be. Ennek veszélyeit és kárait sokak mellett a piacellenességgel aligha vádolható Soros György is érzékletesen mutatja be (1997). Nálunk e globális kihívások azért is tudtak oly erősen hatni, mert a civil társadalom még nem épült fel, a demokrácia-deficittel működő állam pedig még nem találta meg helyét és feladatát.

Az európai (talán nem kizárólag a nyugat-európai) társadalmakban az utolsó néhány száz évben végbement egy civilizációs folyamat. Ennek fontos elemei (Elias 1982, 1987), hogy a külső kényszereket belsők váltották fel; hogy erősebb lett az önkontroll; a nagyobb rendezettség, biztonság és kiszámíthatóság

iránti igény; s hogy miközben az állam monopolizálta az erőszak eszközeit, pacifikálódott a *mindennapi élet*. Így alakulhattak ki azok az intézmények és érintkezési formák, amelyek lehetővé tették az együttélést a mind sűrűbb, mind szövevényesebb, mind kevesebb transzcendens tekintélyt elismerő, sok feszültséggel terhes modern társadalmakban. Ahhoz, hogy ez a civilizáció mindenkit átfogjon, elengedhetetlenné vált, hogy a korábbi ‘civilizáló ágensek’ mellé belépjen az állam. Mert ha a civilizáció elvben *mindenkié is*, ‘*magától nem jut el mindenkihez*. Itt nincs lehetőségem arra, hogy részletesen beszéljek a civilizáció törekenységéről és korlátairól, arról, amit Elias már könyve írásakor, 1938-ban sejtett, ‘a civilizált viselkedés páncélja igen hamar szétpattanna, ha valamiféle társadalmi változás nyomán ismét akkora bizonytalanság, a veszélyek olyan kiszámíthatatlansága törne ránk, mint egykor...’ (1987:832). A háborúk, Auschwitz és a Gulág ilyen, a társadalmak egészét érintő decivilizációs tragédiák. Európa ma talán jobban felkészült az ilyen katasztrófák elkerülésére, mint korábban. Ám minden országban érzékelhető az az ‘igazi baj, hogy ez a folyamat *nem közös sors*. Nem mindenkit sújtó kataklizma, csak egyes – nem véletlenszerűen kijelölődő – egyének és csoportok sorsa. Az új paradigmában a civilizációs vívmányok már csak azoknak járnak vagy jutnak, akik meg tudják azt maguknak szerezni. A többiek az összetartó pántokon kívülre kerülnek. E ‘többiek’ pedig azok lesznek, akik legkésőbb kerültek be a civilizációs áramba, akiknél a feltételek még nem közeledtek eléggé a ‘normához’, akiknél nem volt elég idő, hogy a külső kényszerek bensővé váljanak. S ami lefoszlik róluk, vagy amitől kényszerűen megfosztódnak, az nem csak a külsődleges szokások halmaza, hanem az együvé tartozás tudata, s mindaz, ami normákban, viselkedésben, értékekben ezzel jár((Ferge 1998).

A történelem kényszerei folytán az állam külső és belső rendfenntartó, gazdasági infrastruktúrát építő, majd jóléti ‘gondoskodó’ funkciói mellé beléptek a civilizáló funkciók. Az állam mai visszavonulása voltaképp csak a két utolsó funkcióból való visszavonulást jelenti. Ilyen módon a társadalom dezintegrálódásának oka is, következménye is a civilizációs folyamat

megfordulása. Ez olyan decivilizációs folyamatokat indít el, amelyek közvetlenül csak a társadalom rosszabb helyzetű csoportjait érintik. Az ő 'decivilizált' életformájuk és cselekedeteik, azaz a vagyon elleni és az öncélú erőszak elszaporodása révén viszont a többiek is veszélyeztetetté válnak. A jobb helyzetűek saját védelmükben a rendőri funkciók újabb erősítése felé szorítják az államot, s a rossz kör folytatódik.

A bűnözés növekedése tehát nem (csak) önmagában baj. Jelzője a társadalom dezintegrálódásának is, s egyre inkább egy decivilizációs folyamat kezdetének is. Ezt a folyamatot nehéz lesz megállítani vagy megfordítani nemzeti és nemzetközi civil erők, és az állam civilizatórikus szerepének újragondolása nélkül.

Hivatkozások

Andorka, R. (1992) 'A rendszerváltás szociálpolitikai problémái'. *Valóság*, 2.sz.

Andorka, R. Ferge, Zs.Toth I.Gy. (1996) *Is Hungary really the most unequal? (A Discussion of Data on Income Inequalities and Poverty in Central and Easter European Countries)* *Russian and East European Finance and Trade*, vol.33. no.6. November-December 1997, pp. 67-94

Baranyai István Dr. (1998) 'A családi pótlék és a gyermekekre fordított kiadások'. *Statisztikai Szemle* 76. évf. 10. sz. 1998. október, 805-821

Beck, W., L. van der Maesen, A. Walker (1997) *The Social Quality of Europe*. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International

Castel, R. (1993) 'A nélkülözéstől a kivetettségig - a "kiilleszkedés" pokoljárása'. *Esély*, 3.sz.

Castel, R. (1998) *A szociális kérdés alakváltozásai*. Ford. Léderer Pál. Budapest: Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány és Kávé Kiadó

Currie, E. (1991) 'International Developments in Crime and Social Policy: Market and Society and Social Disorder'. In: *Crime and Social Policy. Papers from an International Seminar held at Edinburgh University, 1991.*

Eötvös József (1978) A szegénység Irlandban. In: *Reform és hazafiság I*. Budapest: Magyar Helikon. (Eredeti kiadás: Budapesti Szemle, 1840.)

- Ferge, Zs. (1990) 'Variációk a társadalmi integráció témájára.' *Esély*, 1. sz.3-18.o.
- Ferge Zs. (1997) 'És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat'. In: *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Szerk.: Gombár Csaba-Hankiss Elemér-Lengyel László. Budapest: Helikon- Korridor
- Ferge Zs. (1998) 'A civilizációs folyamat fenyegetettsége'. (Akadémiai székfoglaló, 1998. dec.)
- Gazsó F. (1997) *A társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer*. MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások, sokszorosítás.
- Gönczöl, K. (1987) *Bűnözés és társadalompolitika*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Gönczöl, K. (1991) *Bűnös szegények*. (The criminal poor.) Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,
- Gönczöl K., Korinek L., Lévai M., szerk. (1996) *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll*. Budapest: Corvina
- Gönczöl K. (1996) 'A bűnözés társadalmi reprodukciója Magyarországon a kilencvenes években'. In: Gönczöl- Korinek – Lévai (1996), 108-118
- Habermas, J. and N. Luhmann (1971) *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie?* Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag
- Halász G. -Lannert J., szerk. (1998) *Jelentés a magyar közoktatásról 1997*. Budapest: Országos Közoktatási Intézet
- Korinek L. (1996) 'A bűnözés visszatükröződése. Látens bűnözés, bűnözésábrázolás, félelem a bűnözéstől'. In: Gönczöl- Korinek – Lévai (1996), 75-93
- Központi Statisztikai Hivatal (1995) *Az ifjúság életkörülményei*. Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal (1998) *Jövedelemeloszlás Magyarországon 1995. Az 1996. évi jövedelemfelvétel adatai*. Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal (1998b) *Életszínvonal (1988-1997); Living Standard (1988-1997)* Budapest
- Lockwood, D. (1964) 'Social Integration and System Integration'. In: Zollschan, G. K. and W. Hirsch (eds): *Explorations in Social Change*. Houghton Mifflin Company, Boston

- Papp Zsolt (1985) *Konszenzus és kihívás*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó
- Sík E -Tóth I. Gy, szerk. 1998. *Zárótanulmány*. MHP 6. hullámának eredményeiről. 1998. február (BKE Szociológia Tanszék - TÁRKI)
- Swaan, A. de (1988) *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*. Polity Press/Oxford University Press/New York.
- Szívós, P. and I. Gy. Tóth(1998) Welfare support and poverty in Hungary 1992-1997. (1998) *Hungarian Statistical Review, Special Number 1998*, Hungarian Central Statistical Office
- Soros, George, 'The Capitalist Threat', *The Atlantic Monthly*, February 1997:45-58.
- Szociálpolitikai Fejlesztési Központ (1998) *Információs Évönyv 1997*, I. kötet. Budapest 1998
- Tauber I. (1986) *A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel egyes kisebbségi csoportokra*. Budapest: ELTE Jogi Továbbképző Intézet – Tankönyvkiadó
- Tauber I. (1988) *Cigányság és bűnözés*. Budapest: BM. Könyvkiadó
- TÁRKI (1997 október) *Az állam szociális kiadásai Magyarországon 1988-1996 között*. Háttér tanulmányok a középtávú szociálpolitikai koncepcióhoz, 3. Kut. vez: Tóth István György, írta Lelkes Orsolya
- UNICEF (1998) *Education for All? Economies in Transition Studies, Regional Monitoring Report No.5*. 1998

Táblázatok

1. tábla

A szegénységre és jövedelmi egyenlőtlenségekre vonatkozó adatok

	Relatív jövedelmi szegénység, %*	Abszolút jövedelmi szegénység, %**	Gini egyenlőtlenségi együttható (TÁRKI)	Felső és alsó tized átlagjövedelme közötti szorzó (KSH)
	1	2	3	4
1987	.	.	.	4,6
1992	10,1	10,1	0,29	.
1993	10,4	12,5	0,29	.
1994	11,6	16,1	0,30	.
1995	12,4	19,9	0,31	7,6
1996	14,8	26,6	0,30	.
1997	14,0	31,0	.	.

Forrás : 1-2, Sik-Tóth 1998, 41.o.; 3: ^a Szívós-Tóth, 1998:80 ;4. Központi Statisztikai Hivatal 1998, 10.o.

* Az átlagos jövedelem fele alatt élők. ** Az 1992-es átlag alatt élők, kb. megfelel a létminimum alatt élők arányának

2. tábla

A relatív szegények (az átlagos jövedelem fele alatt élők) aránya néhány különösen veszélyeztetett csoportban

	1992	1997
Összesen	10	14
0-2 éves gyerekek	15	35
3-6 éves gyerekek	14	28
Községben élők	13	20
Cigányok	46	58
Munkanélküliek	17	37
Északkelet Magyarországon élők	14	26

Forrás: Sik-Tóth 1998, több helyről

3. tábla

Néhány fontosabb gazdasági-társadalmi mutató alakulása 1918-1997, 1989=100

Év	GDP volumen-index	Egy főre jutó reáljövedelem	Egy keresőre jutó reálbér	Átlagnyugdíj reálértéke 1989=100	Aktivitási arány 15-74 éves népességben, %	Fogyasztói árindex
1989	100	100	100	100	63	100
1990	97	98	96	97	62	129
1991	85	97	90	90	61	174
1992	82	93	89	86	59	214
1993	82	89	86	83	56	262
1994	84	91	92	84	54	312
1995	86	86	80	76	52	399
1996	87	86	76	69	52	494
1997	91	87	80	69	51	584

Forrás: KSH Évkönyvek

4a. Tábla

Hogyan változott a család anyagi helyzete az utóbbi időben – csak az aktív népesség véleményei.
Az egyes években végzett megkérdezések %-os megoszlása

	Romlott	Változatlan	Javult	Összesen
1980	11	53	36	100
1988	47	39	14	100
1993	60	34	6	100
1996	58	37	5	100
1997	52	39	9	100

4.b. Tábla

Hogyan fog változni a család anyagi helyzete – csak az aktív népesség véleményei.
Az egyes években végzett megkérdezések %-os megoszlása

	Romlik	Változatlan	Javul	Összesen
1980	10	36	54	100
1988	51	21	24	100
1993	50	38	12	100
1996	47	39	14	100
1997	42	41	17	100

Forrás: Sik-Tóth, 1998, 187-188.o.

5. tábla
Szociális kiadások Magyarországon, 1989-1996

	1989	1991	1993	1995	1996*	1996/1989
Ártámogatás	2,6	1,8	0,6	0,6	0,7	23%
Egészségügy	5,7	7,6	7,6	6,4	5,3	81%
Oktatás, kultúra	7,0	9,3	9,3	8,5	7,7	96%
Lakástámogatás	3,5	2,5	1,1	1,2	0,9	22%
Munkanélküliség	0,0	0,7	1,7	0,9	0,7	-
Nyugdíj	9,1	11,3	10,5	9,5	9,1	87%
Segélyezés	0,3	0,9	1,8	1,7	1,6	464%
Családtámogatás	4,0	4,6	4,1	2,7	2,2	48%
Táppénz	1,2	1,3	1,0	0,7	0,5	36%
Összesen, GDP %-ában	33,4	39,9	37,6	32,2	28,6	75%
Összesen, reálértéken, 1989=100	100%	103%	92%	83%	75%	

Forrás: TÁRKI (1997 október)

6. Tábla
Gyámhatósági adatok a gyermekekről

	Nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak száma, ezer	Ebből: anyagi okból, ezer	Rendszeres nevelési segélyben részeseülő, ezer	Egy segélyezettre jutó segély átlagos összege, folyó Ft
1990	175	104	101	10553
1995	313	235	385	13440
1996	332	250	406	14805
1997	420	340	656	10166

KSH Évkönyv, 1997

7. Tábla
Továbbtanulási arányok: Ki hol tanul tovább 16 éves korban

Apa legmagasabb iskolai végzettsége	Gimnázium	Szakközép	Szmk	Együtt
8 általános alatt	6	8	33	48
8 általános	9	18	51	77
Szaktmunk	18	26	45	88
Középisk	36	35	22	94
Felsőfok	68	20	12	100

Forrás: KSH 1995, idézi Gazsó 1997

8. tábla
15-24 évesek beiskolázási arányai Magyarországon és az OECD országokban, 1994

	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
	évesek									
OECD-átlag	93	88	78	65	47	38	31	26	20	16
Magyarország	92	86	70	43	28	20	18	14	11	8

Forrás: Halász - Lannert, 1998: 362.o.

9. tábla

Néhány demográfiai adat

	Ezer lakosra házasságkötés	Ezer lakosra válások száma	Ezer fennálló házasságra jutó válás	Teljes termékenységi arány
1980	6,4	2,6	9,9	1,92
1990	6,4	2,4	9,8	1,84
1995	5,2	2,4	10,5	1,57
1996	4,8	2,2	9,7	1,46
1997	4,6	2,5	10,9	1,38

10. tábla

Az elmagányosodás néhány mutatója

	Száz éveszülött közül házasságon kívül született, %	Egy személyes háztartás, ezer	Nincs barátja, a kérdezettek százalékában
	1	2	3
1980	7,1	731	
1990	13,1	946	20*
1995	20,7	.	
1996	22,6	1010	30
1997	25,0**	.	

Forrás: 1-2 KSH Évkönyvek, 3: Sík-Tóth 1998 :152,

* 1993 ** 16 éven aluliaknál 90,1

11. Balesetek, öngyilkosság, betegségek

	Halálos balesetek száma, ezer	Öngyilkosok száma	Nyilvántartott elme-idegbeteg, ezer	Alkoholisták becsült száma, ezer	Alkoholos májzsugorban meghalt, ezer
1980	7,2	4,8	107,7	224	1,6
1990	8,8	4,1	127,8	588	4,1
1995	7,6	3,4	140,8	1052	7,3
1996	6,9	3,4	138,9	794*	5,5
1997	6,6	3,2	138,3	808*	5,6

Forrás: KSH Évkönyvek

* Eltérő számbavételi mód

12. tábla

Lelki gondok tünetei, 1993-ban és 1997-ben, a kérdezettek százalékában

	1993	1997
Gyakran kimerült, letört	61	51
Állandóan izgatott, ideges	31	22
Ugy érzi, nincs szerencséje	57	47

13. tábla

Lelki gondok tünetei, munkanélküliségtől szorongás
az iskolai végzettség, illetve jövedelem szerinti szélső csoportokban, 1997 %

	Max. 8 általános	Felsőfok	Alsó jövedelmi ötöd	Felső jövedelmi ötöd
Tart-e attól, h. munkanélkülivé válik	37	14	44	16
Gyakran kimerült, letört	61	29	59	34
Állandóan izgatott, ideges	28	8	31	13
Ugy érzi, nincs szerencséje	61	22	60	29

14. tábla

Normaszegés szükségességének elfogadottsága:

‘Aki vinni akarja valamire, rákényszerül, hogy egyes szabályokat áthágjon’: válaszok százalékos megoszlása

	1993	1997
Teljesen igaz	39	44
Részben igaz	39	38
Inkább, vagy egyáltalán nem igaz	22	19

15. tábla

Az ismertté vált bűncselekmények és a bűnelkövetők száma,
összesen és néhány bűncselekmény főcsoportban, ezerben, 1989-1997

Év	Összes bűncselekm.	Ebből			Ismertté vált elkövetők
		Személy elleni	Vagyon elleni	Közrend elleni	
1989	225	11	161	12	89
1990	341	13	266	15	112
1991	440	14	357	18	123
1992	447	15	351	27	133
1993	401	15	308	31	123
1994	389	16	287	43	119
1995	502	16	391	55	121
1996	466	15	365	49	122
1997	514	16	393	66	131
1997 1989 %- ában	228%	145%	244%	550%	147%

KSH 1998b:87

16. tábla

A bűncsekményt elkövetők korcsoportok szerint, 1990-1997

	14-17 éves	18-24 éves	24 év feletti	Gyermekkorú (14 év alatti)	Más okból nem büntethető	Összes
	elkövetők, ezerben					
1990	12,3	28,1	71,8	3,8	2,0	118,0
1995	14,3	34,8	72,0	4,2	2,9	128,2
1996	13,5	36,1	72,7	3,7	3,1	129,1
1997	14,0	38,1	78,9	4,3	3,5	138,8
1997/1990 %-ában	117	136	110	113	175	118

KSH Évkönyvek

17. tábla

Jogerősen elítélt felnőttkorúak iskolai végzettség szerint, 1991-1997

	8 általánosnál kevesebb	8 ált	Középfok	Felsőfok	Összesen
Elítélt felnőttkorúak száma					
1991	844	42219	13070	2032	58165
1995	1069	52762	19571	2669	76071
1996	1049	51464	19508	2632	74653
1997	978	54227	21738	2870	79813
Elítélt felnőttkorúak százalékos megoszlása					
1991	1,5	72,6	22,5	3,5	100,0
1995	1,4	69,4	25,7	3,5	100,0
1996	1,4	68,9	26,1	3,5	100,0
1997	1,2	67,9	27,2	3,6	100,0
Az elítéltek számának változása, 1997/1991					
1997/1991	116	128	166	141	137
15 éven felüliek iskolai végzettség szerinti megoszlása, százalékos megoszlás					
1996*	1	66	23	10	100
25-39 évesek iskolai végzettség szerinti százalékos megoszlása					
1996**	2	53	30	14	100

Forrás: KSH 1997 Évk. 269.o.

* Becslés a másként csoportosított mikrocenzus adatok alapján

** KSH 1998b, 191.o. (Ez a bűnözésben legaktívabb korosztály)

18. tábla
Megyei adatokból számított korrelációs (KORREL) együtthatók⁺, 1997

Mutatók	Budapesttel		Budapest nélkül	
	ismertté vált közvadás bűnelkövető	ismertté vált közvadás bűncselekmény	ismertté vált közvadás bűnelkövető	ismertté vált közvadás bűncselekmény
	százezer lakosra számítva			
A Egy főre jutó nettó jövedelem (1995)	-0,56	0,56	-0,58	0,16
B Nettó átlagkereset	-0,42	0,73	-0,38	0,47
C Aktivitási arány, %	-0,68	0,30	-0,66	0,19
D Munkanélküliségi ráta	0,75	-0,28	0,74	-0,21
E Száz háztatásra jutó munkanélküli (1995)	0,60	-0,44	0,56	-0,27
F Száz háztatásra jutó 15 éven aluli (1995)	0,54	-0,43	0,50	-0,04
G Százezer lakosra közvadás bűnelkövető	*	-0,22	*	-0,08

Alapadatok forrása: B, C, D, és bűnözés: KSH 1997. Évkönyv, A, E, F, : KSH 1998 (Jövedelemelosztás)
Két legerősebb összefüggés kiemelve, ha szignifikáns.

19. tábla
A bűnözés és a létfeltételek időbeni összefüggésére vonatkozó korrelációs együtthatók, 1989-1997 közötti idősorok

	Összes ismertté vált bűncsel.	Személy elleni bűncsel	Vagyon elleni bűncsel	Közrend elleni bűncsel.	Ismertté vált elkövetők
Összes ismertté vált bűncselekmény	*				
Személy elleni bűncselekmény	0,86	*			
Vagyon elleni bűncselekmény	0,99	0,80	*		
Közrend elleni bűncselekmény	0,77	0,86	0,70	*	
Ismertté vált elkövetők	0,89	0,81	0,89	0,57	*
GDP volumen-index	-0,64	-0,68	-0,64	-0,34	-0,77
Egy főre jutó reáljövedelem	-0,78	-0,83	-0,74	-0,89	-0,62
Egy keresőre jutó reálbér	-0,87	-0,72	-0,86	-0,83	-0,67
Aktivitási arány 15-74 éves népességben, %	-0,76	-0,86	-0,69	-0,97	-0,57
Fogyasztói árindex	0,77	0,77	0,71	0,96	0,56

Forrás: I. 3. és 8. Tábla (a számítás azon adatokra épül)

⁺ Az ismertebb, Pearson-féle korrelációs együtthatók (r^2) a táblázatban szereplő mutatók négyzetes értékei. A tendenciák a bemutatottal azonosak, de a különbségek markánsabbak, azaz a szövegben levont következtetéseket egyértelműbben támasztják alá. Azért döntöttem a KORREL mellett, mert előjelet is mutat.